SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 2
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

XORAZM SIVILIZATSIYASIDA TARIXIY XOTIRA VA NOMODDIY MADANIY MEROSNING INTEGRATSIYASI

Raximova Dilfuza Qodirjon qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti ijtimoiy fanlar fakulteti tarix yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Xorazm sivilizatsiyasining shakllanish bosqichlari, uning O‘rta Osiyo hamda umumjahon madaniyatidagi tutgan o‘rni va nomoddiy madaniy meros shakllarining tarixiy xotirani saqlashdagi o‘rni atroflicha tahlil qilinadi. Xorazm vohasining o‘ziga xos arxeologik majmualari, an'anaviy raqs san'ati (Xorazm lazgisi), xalfa ijrochiligi hamda dostonchilik an'analarining madaniy makonni shakllantirishdagi roli va ularning zamonaviy jamiyatdagi integratsiyasi ilmiy jihatdan yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar

Xorazm sivilizatsiyasi, tarixiy xotira, madaniy makon, nomoddiy meros, Xorazm lazgisi, xalfachilik an'anasi, arxeologik yodgorliklar, etnografiya.

Kirish

Xorazm sivilizatsiyasi — insoniyat tarixining eng qadimiy va o‘ziga xos madaniy o‘choqlaridan biri bo‘lib, Amudaryoning quyi oqimi hamda Qizilqum va Qoraqum sahrolari tutashgan murakkab geografik hududda shakllangan. Asrlar davomida bu voha nafaqat dehqonchilik va murakkab gidrotexnik inshootlar (sug‘orish tarmoqlari) markazi, balki Sharq va G‘arb tamaddunlarini bog‘lab turuvchi strategik madaniy makon vazifasini ham o‘tagan. Bugungi globallashuv davrida milliy o‘zlikni anglash, etnomadaniy qadriyatlarni asrab-avaylash hamda kelajak avlodga yetkazishda tarixiy xotiraga tayanish har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Tarixiy xotira — bu shunchaki o‘tmish voqealarining majmui emas, balki xalqning etnikligi, g‘oyaviy va ma'naviy dunyoqarashini belgilab beruvchi jonli jarayondir. Xorazm vohasining madaniy makoni moddiy va nomoddiy meros unsurlarining uzviy sintezi asosida barpo bo‘lgan. Bir tomondan, Tuproqqal'a, Qo‘yqirilganqal'a, Jonbosqal'a va Ichan-Qal'a kabi mo‘tabar me'moriy hamda arxeologik yodgorliklar davlatchilik va shaharsozlik madaniyatining yuksak bosqichini namoyon etsa, ikkinchi tomondan, og‘zaki ijod, musiqiy va raqs san'ati xalqning emotsional-ruhiy xotirasini saqlab keladi.

Nomoddiy madaniy meros shakllari — Xorazm lazgisi, suvora ijrochiligi, xalfa va dostonchilik maktablari — shunchaki san'at turi bo‘lib qolmay, tarixiy xotirani avloddan-avlodga og‘zaki va emotsional tarzda yetkazuvchi asosiy axborot tashuvchisi hisoblanadi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Xorazm sivilizatsiyasi kontekstida tarixiy xotira va nomoddiy merosning o‘zaro integratsiyalashuv mexanizmlarini ilmiy tahlil qilish, shuningdek, ularning zamonaviy madaniy makondagi o‘rni va saqlanish imkoniyatlarini yoritib berishdan iboratdir.

Asosiy qism

Xorazm sivilizatsiyasi O‘rta Osiyo hududidagi eng qadimiy davlatchilik va madaniyat o‘choqlaridan biri bo‘lib, uning shakllanish jarayoni bronza va ilk temir davrlariga borib taqaladi. 1930-yillardan boshlab S.P. Tolstov rahbarligida o‘tkazilgan Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi natijalari vohaning o‘ziga xos rivojlanish bosqichlarini ilmiy muomalaga kiritdi .

Tozabog‘yob va Suyorgan madaniyatlari:

Miloddan avvalgi II ming yillikka oid ushbu arxeologik qatlamlar Xorazm vohasida ilk o‘troq dehqonchilik va chorvachilik madaniyati rivojlanganini ko‘rsatadi.

Kaltaminar madaniyati:

Ovchilik va baliqchilik bilan shug‘ullangan qadimiy jamoalarning badiiy tafakkuri va amaliy san'at elementlarini o‘zida aks ettiradi.[1]

Shaharsozlik va davlatchilik shakllanishi:

Miloddan avvalgi I ming yillik ortalarida Xorazmda markazlashgan davlat tuzumi hamda murakkab sug‘orish tizimlari barpo etildi. Yahyo G‘ulomov ta'kidlaganidek, Amudaryo suv resurslaridan unumli foydalanish vositasida barpo etilgan irrigatsiya tarmoqlari sivilizatsiyaning iqtisodiy-madaniy poydevoriga aylandi .[3]

Monumental me'morchilik va xotira:

Tuproqqal'a saroy majmuasi, Qo‘yqirilganqal'adagi astronomik-ritual inshoot va Ayazqal'a mudofaa istehkomlari qadimiy xorazmliklarning yuksak muhandislik, astronomik va me'moriy bilimlarini namoyon etadi .[1]

Ushbu moddiy yodgorliklar bugungi kunda tarixiy xotirani moddiylashtiruvchi asosiy arxetipik timsollar hisoblanadi.

Nomoddiy madaniy meros shakllari va uning madaniy makonni barpo etishdagi roli:

Madaniy makon — bu shunchaki geografik hudud emas, balki etnosning ma'naviy-ruhiy dunyosini, qadriyat va udumlarini birlashtiruvchi faol ijtimoiy muhitdir. Xorazm nomoddiy madaniy merosi asrlar davomida xalqning etnikligini saqlab kelgan bir nechta asosiy ustunlarga bo‘linadi:

Xorazm Lazgi san'ati va ritual xotira:

Lazgi raqsi — ibtidoiy e'tiqodlar, shamanizm va zardushtiylik elementlarini o‘zida mujassam etgan insoniyatning noyob nomoddiy merosidir. 2019-yilda YUNESKOning Insoniyat nomoddiy madaniy merosi Reprezentativ ro‘yxatiga kiritilgan ushbu raqs harakatlari inson tanasining ruhiy va jismoniy energiyasini tabiat kuchlari bilan bog‘laydi .[2] Lazgining har bir turi (qayroq lazgisi, masxaraboz lazgisi, saroy lazgisi) hududning ijtimoiy-madaniy qatlamlarini aks ettiradi.

Xalfa ijrochiligi va dostonchilik an'anasi:

Xorazmda shakllangan xalfachilik (ayollar o‘rtasidagi ma'rifiy-musiqiy ijrochilik) va dostonchilik maktablari Sharq og‘zaki poetik usulining eng yuksak namunasidir Xalfalar

nafaqat folklorni saqlagan, balki klassik poetik merosni (Navoiy, Ogahiy, Feruz, Munis) xalq orasida keng targ‘ib qiluvchi ma'naviy ko‘prik vazifasini bajargan.[4]

Suvora ijrochilik maktabi:

Xorazm klassik musiqasining cho‘qqisi bo‘lmish Suvoralar falsafiy-sufiylik mazmuniga ega bo‘lib, inson va ilohiy borliq o‘rtasidagi ruhiy munosabatni ifodalaydi.

An’anaviy hunarmandchilik va yog‘och o‘ymakorligi:

Xiva me'morchilik maktabiga mansub yog‘och o‘ymakorligi, kulolchilik va kandakorlik an'analari geometrik hamda islimiy naqshlar orqali qadimiy kosmogonik tasavvurlarni kodlashtirgan moddiy-nomoddiy meros namunalaridir.

Tarixiy xotira va nomoddiy merosning zamonaviy integratsiyasi:

Bugungi globallashuv davrida Xorazm sivilizatsiyasiga oid nomoddiy meros obyektlarini saqlash va ularni zamonaviy jamiyat hayotiga integratsiya qilish bir necha yo‘nalishda amalga oshirilmoqda:

Raqamlashtirish va muzeylashtirish:

Qadimiy dostonlar, xalfa va suvora ijrolari audio-video formatlarga o‘tkazilib, raqamli arxivlar yaratilmoqda.

Etnoturizm va madaniy makon jozibadorligi:

Ichan-Qal me'moriy majmuasi hududida o‘tkaziladigan xalqaro lazgi festivallari, folklor jamoalarining chiqishlari nomoddiy merosni barqaror turizm resursiga aylantirmoqda.

Avlodlar uzviyligi va ta’lim:

Ustoz-shogird an'analari asosida xalfachilik va dostonchilik maktablarining qayta tiklanishi etnik va tarixiy xotiraning uzilib qolmasligini ta'minlamoqda.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Xorazm sivilizatsiyasi O‘rta Osiyo hamda umumjahon madaniyatining rivojlanish jarayonida alohida va poydor o‘rin tutadi. Amudaryoning quyi oqimida shakllangan murakkab sug‘orish inshootlari, Tuproqqal'a, Qo‘yqirilganqal'a hamda Ichan-Qal'a kabi monumental arxeologik va me'moriy majmualar bu vohada davlatchilik, shaharsozlik hamda ilmiy-texnik tafakkurning yuksak darajada bo‘lganligini isbotlaydi.[1,3] Moddiy yodgorliklar xalqning tarixiy xotirasini shakllantiruvchi va mustahkamlovchi asosiy poydevor vazifasini o‘taydi.

Tadqiqotning ikkinchi muhim xulosasi shundan iboratki, tarixiy xotira nafaqat tosh va g‘ishtlarga o‘yilgan moddiy obidalarda, balki xalqning emotsional-ma'naviy ruhini o‘zida tashuvchi nomoddiy madaniy meros unsurlarida ham saqlanadi. Xorazm lazgisi, suvora ijrochilik maktabi, dostonchilik va ayol xalfalar an'anasi asrlar davomida jamiyatning ma'naviy uzviyligini va etnik o‘zligini muhofaza qilib kelgan.[4] Lazgi san'atining YUNESKO Insoniyat nomoddiy madaniy merosi Reprezentativ ro‘yxatiga kiritilishi ushbu fenomenning umumbashariy qiymatga ega ekanligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Tolstov S. P. Drevniy Xorezm: Opyt istoriko-arxeologicheskogo issledovaniya otchizny khorezmiyskoy tsivilizatsii. — Moskva: Izdatelstvo MGU, 1948. — 352 s.

2.UNESCO Intangible Cultural Heritage. Khorazm dance, Lazgi. — Paris: Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2019. — URL: https://ich.unesco.org/en/RL/khorazm-dance-lazgi-01450.

3.G‘ulomov YA. G‘. Xorazmning sug‘orilish tarixi: Qadimiy zamonlardan hozirgacha. — Toshkent: O‘zSSR Fanlar akademiyasi nashriyoti, 1957. — 324 b.
4.Jumaniyozov R., Matyoqubov O. Xorazm dostonchilik va xalfachilik an'analari: Tarix va zamonaviylik. — Toshkent: Ma'naviyat, 2015. — 184 b.